

УДК 37.048.4:373.62

Микола ПІДДЯЧИЙ

м. Бориспіль

ПРОФЕСІЙНА КОНСУЛЬТАЦІЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Розглянуто специфіку основних завдань професійної консультації в умовах профільного навчання старшокласників: проаналізовано взаємодію психологічної структури особистості з комплексом професійних вимог; визначено основні напрями професійної консультації; обґрунтовано наукові підходи до використання діагностичної основи у консультиванні та дослідженні індивідуальних особливостей розвитку професійних інтересів старшокласників.

Проблема професійного консультивання старшокласників стає все **актуальнішою** в системі профільного навчання, спрямованого на процес прийняття рішення свідомого вибору майбутньої трудової діяльності. Зокрема, на усвідомлення себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності, що передбачає самооцінку індивідуально-психологічних якостей та співвідношення своїх можливостей з психологічними вимогами професії. Прийняття рішення це також усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання певної діяльності та реалізацію здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети. Один із засобів, який сприяє свідомому вибору професії є професійна консультація.

Свідомий вибір професії - необхідна передумова розвитку природної потреби людини трудитися у відповідності зі своїми схильностями й здібностями. При неправильному виборі професії здібності людини залишаються нереалізованими, що веде до духовного та фізичного незадоволення і виробничих втрат. Тому **завданням** фахівців, які займаються проблемами професійної консультації старшокласників є розробка та впровадження в освітню практику ефективної психолого-педагогічної системи, при допомозі якої можливо максимально пізнати особистість з метою надання їй науково обґрунтованих порад щодо

найбільш оптимального професійного самовизначення.¹ Основу професійної консультації має скласти професійна психодіагностика, що спрямована на виявлення індивідуальних психологічних особливостей особистості, які у подальшому співвідносяться з вимогами різних професій.

На жаль, сьогодні в психолого-педагогічній практиці профконсультаційна робота обмежується бесідами, спостереженнями та виявленням інтересів школярів, що, безумовно, негативно впливає на ефективність роботи. Результатом такої роботи є приділення основної уваги не аналізу психологічних можливостей особистості, а рекомендаціям з приводу вступу до вищих навчальних закладів; виявленню вакансій у народногосподарському комплексі, що у подальшому зводиться до консультування школярів відносно можливостей працевлаштування, перспектив та умов роботи тощо.² Такий підхід не задовольняє основного змісту професійної консультації особистості.

Об'єктом дослідження в роботі виступило теоретичне обґрунтування профконсультаційної роботи із старшокласниками в умовах профільного навчання.

В предметі дослідження визначено взаємодію теорії проблеми і практичну її реалізацію у виборі напряму профільного і професійного консультування старшокласників.

Мета статті – розкрити наукову сутність і завдання професійної консультації, науково обґрунтувати поради щодо оптимального професійного самовизначення старшокласників у відповідності з вимогами певних професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що різні аспекти проблеми консультування в системі професійної орієнтації особистості відображені в працях Беха І.Д., Закатнова Д.О., Зязюна І.А., Захарова Н.Н., Климова Є.О., Мадзігона В.М., Мачуського В.В., Побірченко Н.А., Рибалки В.В., Синяв-

¹ Чистякова С.Н., Журкина А.Я. и др. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению. – М.: Филология, 1997. – 81с. – С.3-15.

² Чебышева В.В. Психология трудового обучения. – М.: Просвещение, 1969. – 333с. – С.266-281.

ського В.В., Тименка М.П., Федоришина Б.О., Чебишевої В.В., Чистякової С.М..

Удосконалення профорієнтаційної системи зі школярами повинно відбуватись на основі виявлення інтересів, схильностей, здібностей особистості з врахуванням попиту ринку праці в кваліфікованих кадрах. Тому надзвичайно актуальною є розробка і удосконалення психологічних методів діагностики тих властивостей, особливостей, якостей особистості, її психологічних функцій, які відіграють суттєву роль в формуванні професійних здібностей. Правильне використання цих методів допоможе вирішити основне завдання професійної консультації – здійснити прогностичне прогнозування доцільності освоєння різноманітних професій з психологічною структурою особистості. Засобами системи професійної орієнтації потрібно одночасно задовольнити попит регіону в кадрах та потреби особистості, але тільки з позиції єдності інтересів регіону та особистості. Для вирішення цих проблем необхідно правильно вибудувати систему професійної консультації.

Психологічні дослідження проблеми професійної консультації мають активізувати розробку інтегральних показників профпридатності особистості. Це завдання потрібно вирішувати в теоретичному і методологічному плані при попередній розробці методів профконсультаційної роботи.

В процесі підготовки школярів до свідомого професійного самовизначення формується їх інтерес і позитивне ставлення до всіх видів трудової професійної діяльності. Ці умови мають розглядатися з позиції специфічних завдань системи трудового виховання і професійної інформації. Але розвиток професійних інтересів також пов'язано з професійною консультацією, бо професійні інтереси мають розвиватися разом з самопізнанням та об'єктивною самооцінкою власних особливостей і можливостей.³

На наш погляд, успішність профконсультації старшокласників залежатиме від ступеню розкриття тих психологічних і психофізіологічних особливос-

³Захаров Н.Н. Профессиональная ориентация школьников. – М.: Просвещение, 1989. – 192с. С.137-150.

тей особистості, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Саме на цьому етапі необхідно активізувати систему психодіагностичної та самодіагностичної роботи, бо саме ця умова розглядається як специфічне і центральне завдання профконсультації, і для її вирішення потрібно напрацювати, апробувати і професійно використовувати активні дослідження.

Слід зазначити, що вивчення психологічних вікових особистостей старшокласників, з метою професійної орієнтації, має передбачати аналіз і облік різних сторін та умов життя і діяльності особистості, особливостей становлення та розвитку їх професійних інтересів. А саме: вивчення успішності у навчанні, рівень вихованості, особливостей впливу соціально-культурного та соціально-економічного середовища на становлення особистості - взаємовідносин в родині, в школі, з друзями та товаришами. Для цього потрібно використовувати інформацію на школяра, яка накопичується в загальноосвітній школі: медичні та педагогічні характеристики, успішність, сімейне становище та особливості сімейного виховання.⁴ Одержані дані можуть використовуватися при проведенні профконсультаційної роботи.

Разом з тим, ефективна реалізація основного завдання професійної консультації можлива про умові конкретизації змісту та мети профконсультації, а також визначення напрямку пошуку та удосконалення її методичних основ.

При організації професійної консультації необхідно вирішувати основні завдання, які знаходяться у взаємодії між собою: психологічне вивчення школяра; аналіз психологічних структур та комплексу вимог, які певна професія пред'являє до психологічної структури особистості (психологічна структура професії); визначення шляхів подальшого розвитку особистості. Вирішення цих завдань дозволить розкрити ті об'єктивні та суб'єктивні фактори, які обумовлюють правильний вибір професії та ефективну діяльність в ній.

Крім того, при проведенні професійної консультації необхідно врахувати, що на процес вибору професії і успішність в майбутній професійній діяльності

⁴ Профконсультационная работа со старшеклассниками /Под общей редакцией Б.А. Федоришина. – К.: Радянська школа, 1980. – 160с. – С.3-30.

впливають зовнішні фактори, які знаходяться поза особистістю: недостатня забезпеченість галузевими професійними кадрами на регіональних рівнях; недоліки в належній організації праці та управлінні трудовою діяльністю на окремих об'єктах тощо. Це, безумовно, приводить до незадоволення особистості в трудовій діяльності, що знижуватиме її працездатність та стимулюватиме процес пошуку нею іншої роботи.⁵ Але в даному випадку плінність кадрів не наслідок неправильного вибору професії, а результат впливу на особистість факторів, дію яких неможливо усунути методами професійної консультації чи навіть професійної орієнтації. Хоча механізми усунення цих недоліків знаходяться в соціально-економічній, технологічній та адміністративній площині, вони мають бути враховані при проведенні професійної консультаційної зі школярами.

Наступна проблема – складання психологічно-педагогічної характеристики на старшокласників. В свою чергу це дасть можливість виявити особистісні психологічні особливості: інтерес, особливості характеру, здібності, мотивацію, відношення тощо. Разом з тим, необхідно визначити індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення особливостей розвитку психологічних якостей старшокласника має використовуватись не тільки для констатації рівнів їх професійних інтересів, але і для прогнозування можливих напрямків їх подальшого розвитку.⁶

Професійним консультуванням необхідно виділити ті відносини, інтереси, моральні якості і особливості, які безпосередньо пов'язані з підготовкою особистості до професійного самовизначення: виявлення і аналіз ставлення особистості до певної професії, до трудової діяльності в цілому; аналіз інтересу до окремих професій та видів трудової діяльності, окремих навчальних предметів та гуртків за інтересами.

На розвиток професійних інтересів старшокласників, на їх активність впливає соціум. Тому при допомозі професійної консультації потрібно вибуду-

⁵ Вопросы теории и практики профориентации в средней школе. /Под редакцией И.Д. Зверева. М.: Педагогика, 1972. – 248с. - С.25-40.

⁶ Климов Е.А. Как выбрать профессию. М.: Просвещение, 1984. – 160. - С.74-83.

вати взаємозв'язок між професійними інтересами та відношенням до трудової діяльності. Для цього має бути проаналізована мотиваційна сфера особистості, в якій відображається системне ставлення. При аналізі мотивації особистості потрібно визначити рівень її розвитку і адекватності, відношення до громади і самого себе.

Важливим аспектом змісту та стійкості інтересів є їх зв'язок із здібностями старшокласників до навчальної діяльності та спеціальними здібностями (природно-математичними, суспільно-гуманітарними, технологічними, художньо-естетичними, фізичними). Тому розвиток інтересу старшокласників до певного виду діяльності має бути підкріплений відповідними здібностями. Забезпечити це має механізм взаємозв'язку успішності діяльності, позитивний емоційний тонус та задоволення потреб особистості.

Рівень продуктивного консультування його позитивне суб'єктивне відображення мають народжувати у старшокласників взаємодію інтересів і здібностей. В цій ситуації інтереси старшокласників виступають в якості фактора ефективного консультування.

Консультативно аналізувати та оцінювати інтереси у взаємозв'язку із здібностями необхідно шляхом диференціювання істинних і уявних інтересів. Істинні інтереси обумовлюються реальними можливостями особистості в успішній діяльності і є показником актуального рівня розвитку відповідних здібностей. Уявні інтереси не мають особливого значення для консультанта, оскільки їх становлення здійснюється без врахування реальних психологічних можливостей особистості.

Взаємозв'язок інтересів та здібностей має відображати особистісний і функціональний аспекти профконсультаційної роботи. Тому здібності старшокласника у консультуванні мають розглядатися не тільки як психологічні особливості особистості, які забезпечують успішний вибір професії. Завдання аналізу психічних процесів особистості - отримання відповіді на запитання: „Які психологічні механізми забезпечують успішність формування знань, умінь і навичок?”. Для однієї з найпоширеніших в загальноосвітній школі професії водія -

це механізми зорового та слухового сприйняття, сенсомоторні реакції, особливості сенсомоторного мислення, об'єм і стійкість розподілу уваги.⁷

При допомозі аналізу психічних процесів потрібно знайти співвідношення між особистісними властивостями і якостями, що допоможе виявити взаємодію функціонального і особистісного аспектів.

Але після визначення завдання потрібно знайти способи їх вирішення на практиці профорієнтаційної роботи у напрямі діалектичного цілісного вивчення особистості.

Профконсультація потребує аналізу особливостей виявлення певних психічних процесів особистості на етапі переходу від діагностики констатуючого характеру до прогнозуючої психодіагностики. При такому підході професійна консультація досягне не тільки профконсультаційного але і педагогічного виховного ефекту.

Проаналізуємо приклад вирішення однієї проблеми профконсультантом в ситуації профвідбору старшокласника на професію водій автотранспортних засобів категорії „С” в двох варіантах.

Перший варіант. Школяр показав низький результат стійкості та розподілу уваги. Разом з тим, проявляє інтерес до цієї професії і не має медичних протипоказань відносно її вибору. Виявлені в процесі професійної консультації показники стійкості та розподілу уваги самі по собі є серйозним протипоказанням для вибору даної професії.⁸

Орієнтовне заключення: „Медичних протипоказань не виявлено, але в результаті профдіагностичного дослідження розподілу уваги встановлено, що його психологічні можливості не відповідають вимогам професії. Оволодіння даною професією старшокласнику не рекомендується. Він потребує переорієнтації на іншу професію.”

⁷ Профессиограммы основных профессий в 2-х книгах. Кн. 1. /Под редакцией В.В. Ерасова. Киев, 1995. – 113с. -С.13-18.

⁸ Проблемы внимания в профконсультации и профотборе //Психофизиологические основы профессионального отбора /Тезы докладов I Всесоюзного симпозиума. / Зб. наук. пр. – К: Наукова думка, 1973. – 176с. – С.139-142.

Особливістю другого варіанту є необхідність продовження аналізу за іншими напрямками: вплив вікових особливостей школяра на розвиток даного професійного інтересу; зміст та мотивація інтересу, його стійкість, причини, які обумовлюють цю стійкість; формування особистості школяра; вплив соціокультурного оточення; виявлення особливостей характеру поведінки. Такий профконсультаційний аналіз допоможе внести суттєву корекцію на користь школяра. В ході аналізу може виявитись, що родина школяра має автомобіль і він періодично водить його під керівництвом батька; родина не приділяє дитині достатньої уваги; недостатня педагогічна увага спричинила імпульсну поведінку, спрямовану на якнайшвидше задоволення своїх потреб тощо.

Орієнтовне заключення: „Низький рівень стійкості та розподілу уваги, викликаний особливостями поведінки школяра. У нього не сформовані уміння і навички внутрішньої мобілізації для вирішення поставлених перед ним завдань. Але враховуючи результати поглибленого аналізу, вважаємо за необхідне посилити спеціальний вплив на школяра з урахуванням стійкості інтересу. Він може стати водієм при умові активізації процесу самовиховання, стимулювання дій самоаналізу”.

Цей висновок розкриває необхідність і можливі шляхи реалізації особистісно зорієнтованого підходу при проведенні професійної консультації та аналізі окремих психічних функцій. Він відображає зв'язок трьох груп завдань професійної консультації: аналіз особистісного потенціалу; співвідношення психологічної структури особистості і вимог професії; рекомендації відносно розвитку професійної придатності школяра.

Зазначимо, що при аналізі психологічної структури особистості виокремлюються структурні елементи, які співвідносяться з вимогами професійної діяльності. Це потрібно робити після виявлення відповідних вимог до професії.

Розглянемо проблему зіставлення психологічної структури особистості та професії. В психологічній структурі особистості виділяються суттєві сторони і елементи, які зіставляються з вимогами професії до психологічної сфери особистості. При цьому потрібно зберегти цілісність психологічної структури особи-

стості. Крім цього, профконсультаційну психограму потрібно привести до виду, який дасть можливість зіставити її з наявними та перспективними можливостями особистості. Вирішення цього завдання проблематично відображується на змісті профконсультаційної роботи.

Старшокласник не задіяний в професійній діяльності, оскільки його трудова діяльність заключається в навчанні. Внаслідок цього він не може розвивати і проявляти професійні здібності. На даному віковому етапі завданням професійної консультації має бути допомога школяру у виборі професії чи напряму професійної діяльності. Але на цьому етапі школяр не проявляє свої професійні здібності, бо вони в нього не сформовані. Навіть в умовах профільного навчання старшокласників у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах не завжди професійні здібності мають відношення до майбутнього професійного самовизначення. В цьому випадку є розрив (проміжок) між спрямованістю особистості і структурою професійної діяльності.

Слід підкреслити, що в професійній діяльності певних фахівців (пілот, водій хірург, токар-фрезерувальник тощо) важлива координація руху обох рук. Успішність їх професійної діяльності залежить від точності, швидкості, чіткості та комбінованості сенсомоторних реакцій. Але сенсомоторна координація (чіткість, точність рухових дій) самі по собі не є професійними здібностями, оскільки професійна здатність починає проявляти себе тоді, коли сенсомоторна діяльність наповнюється професійно-технологічним змістом.⁹ Професійно-технологічний зміст у певних фахівців різний. Тому загальний для всіх фахівців психологічний механізм реалізується потім в різних професійних здібностях. Сенсомоторні механізми, які мають розглядатися як загальні для всіх фахівців у подальшому специфічно розвиватимуться в залежності від того, яке місце вони займатимуть в структурі професійних здібностей і якими структурними елементами професійних здібностей являтимуться. В рівній мірі це відноситься не тільки до сенсомоторики, але і до інших психічних процесів і явищ.

⁹ Профконсультационная работа со старшеклассниками /Под общей редакцией Б.А. Федоришина. – К.: Радянська школа, 1980. – 160с. – С.15-18.

Зазначимо, що професійна консультація необхідна для узагальнення психологічних можливостей вимог професій на певні психодіагностичній основі. На цій основі виникає можливість визначитись у напрямі школяра, розглянути його в допрофесійному періоді розвитку та в період професійного самовизначення.

Розглянемо проблему виокремлення звуженого психодіагностичного комплексу, який допоможе визначити попередній напрям професійного самовизначення школяра у широкому спектрі професій, які об'єднані загальними вимогами до психофізіологічного комплексу. Диференціація професій повинна знаходитись у прямій залежності від міри активності школяра, його установок на певний тип професії.

Співставляючи психологічну структуру особистості, особливості виявлення психологічних функцій і професіографічного матеріалу ми виявляємо передумови формування професійних здібностей. Але треба мати на увазі, що ці здібності формуються під час професійної діяльності, в яку вступає особистість з певними індивідуальними психологічними особливостями. В процесі формування особистості потрібно враховувати фактори, які впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо) по видам діяльності.

Особливого значення набуває проектування професійних здібностей, яке розвиває особистість, визначає шляхи і способи удосконалення психологічного механізму, які є основою перспективних професійних здібностей і мають безпосереднє відношення до напрямку професійного самовизначення особистості. На даному етапі профконсультаційної роботи формуються рекомендації відносно напрямів і способів професійного самовизначення особистості.

Психологічні механізми професійних здібностей змінюються в напрямі загального удосконалення під впливом процесу діяльності. Наприклад, розподіл уваги інженера атомної електростанції і викладача має загальні функціональні властивості. Разом з тим, їх специфічність виявляється в залежності від технологічного змісту діяльності.

Виявлення уваги є специфічною особливістю, яка формується в старшокласника під час оволодіння професією. Створення умов для оволодіння професією старшокласником дасть можливість сформуватись певним індивідуальним якостям його уваги, які будуть основою при формуванні спеціальних професійних здібностей.¹⁰ Від попереднього рівня розвитку загальної здібності залежатиме процес професійної адаптації старшокласника (час адаптації, ефективність адаптації (психологічні і фізіологічні затрати), перспективність і ефективність формування робітничого стереотипу).

При проектуванні професійних здібностей на загальні властивості, особливості і здібності старшокласника враховуються профконсультаційні завдання, які пов'язані з визначенням конкретних профконсультаційних рекомендацій відносно розвитку його загальних здібностей, компенсаторних механізмів в функціональній структурі старшокласника. Ці рекомендації реально спрямовують старшокласника на удосконалення його психологічних можливостей. В цьому випадку профконсультаційні рекомендації пов'язані з аналізом різних видів щоденної діяльності старшокласника, включаючи навчальну.

Підсумовуючи теоретично обгрунтовану значущість професійної консультації підкреслимо, що:

1. Практична реалізація професійної консультації буде ефективною коли у старшокласників переважатиме висока стійкість професійного інтересу який не дасть можливості переключатись йому на інші види діяльності та дозволить максимально реалізувати свої здібності. Разом з тим, продуктивність професійної консультації знаходиться в прямій залежності від вірновибудованої системи професійної інформації.

2. Слід зазначити, що сучасна загальноосвітня ланка не має можливості використовувати наявні і необхідні психологічні методики, які необхідні для виявлення і оцінки у старшокласника рівнів розвитку певних психологічних

¹⁰ Педагогічна майстерність /За редакцією академіка АПН України І.А. Зязюна. К.: Вища школа, 2004. – 422с. - С.132-138.

функцій. Є потреба в підготовці психологів і педагогів для проведення профконсультаційної роботи на психодіагностичній основі.

3. Профконсультаційна робота із старшокласниками має проводитись при допомозі педагогів-профконсультантів з допомогою методик (спостереження за діяльністю та розвитком, вивчення результатів діяльності, анкетування, складання і аналіз психолого-педагогічних характеристик тощо) в яких вони компетентні. Процес вивчення динаміки фізичного і психологічного розвитку здійснюється при взаємодії з старшокласниками, що допоможе скласти їх характеристику на даному етапі розвитку та спрогнозувати перспективні можливості і тенденції подальшого розвитку (прогностична характеристика). Школяр в процесі профконсультації має розглядатися в динаміці темпу та напрямку розвитку, які обумовлюються зовнішніми і внутрішніми причинами.

Профконсультаційна спрямованість педагогічних методів залежатиме від розуміння педагогом завдань професійної консультації, від його вміння аналізувати психологічну структуру старшокласника та перевіряти отриману інформацію за професіографічним матеріалом. Для цього його потрібно підготувати до аналізу у старшокласника пізнавальної, аналітичної та прогностичної складових.

4. Шкільна психологічна діагностика має аналізувати кількість і якість засвоєних школярами знань, рівень їх засвоєння, особливості розвитку відповідних психофізіологічних механізмів. Високий рівень успішності школяра дає можливість визначити ступінь розвитку його психологічних механізмів, але низький рівень успішності не завжди буде показником відсутності відповідних здібностей, бо він може бути обумовлений такими психологічними факторами: недостатній розвиток відповідних здібностей; відсутність інтересу до певної діяльності при наявності відповідних здібностей; відсутність умов для здійснення діяльності; помилки чи не достатня увага педагога по відношенню до школяра тощо.

У загальноосвітній школі та міжшкільному навчально-виробничому комбінаті завданням професійної консультації має бути не лише констатація рівня

засвоєння знань, умінь і навичок, а й виявлення психологічних можливостей школяра з оволодіння знаннями, уміннями і навичками. Важливим в професійній консультації є розкриття схильностей, які мають безпосереднє відношення до професійного самовизначення школяра. В цих ситуаціях вчитель-профконсультант повинен бути відповідно підготовлений до ефективної співпраці із школярем.

Николай ПОДДЯЧИЙ

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОНСУЛЬТАЦИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Резюме

Рассмотрена специфика основных заданий профессиональной консультации в условиях профильного обучения старшеклассников: проанализировано взаимодействие психологической структуры личности с комплексом профессиональных требований; определены основные направления профессиональной консультации; обоснованы научные подходы к использованию диагностической основы в консультировании и исследовании индивидуальных особенностей развития профессиональных интересов старшеклассников.

Mykola PODDYACHYY

PROFESSIONAL CONSULTATION OF STARSHOCLASNICIV IN THE CONDITIONS OF THE TYPE TEACHING

Summary

The specific of basic tasks of professional consultation is considered in the conditions of the type teaching of starshoclasniciv: co-operation of psychological structure of personality is analyzed with the complex of professional requirements; basic directions of professional consultation are definite; scientific approaches are grounded to the use of diagnostic basis in advising and research of individual features of development of professional interests of starshoclasniciv.

Відомості про автора :

Піддячий Микола Іванович

Директор міжшкільного навчально-виробничого комбінату м. Бориспіль

Ст. наук. співробітник Інституту педагогіки АПН України

Ст. наук. співробітник Інституту проблем виховання АПН України

Доцент Національного авіаційного університету

Кандидат педагогічних наук

Адреса: м. Бориспіль, вул. Київський Шлях, 108

Т. р. (044) 281- 75-25, т. д. (04495) 6-17-54.

e-mail: pmi2005@ukr.net